

אדם, בית, עיר: הדרן למסכת עירובין / הרב יוסף סלוטניק

מבין ים הפרטים ההלכתיים של מסכת עירובין עולות תפיסות רחבות לגבי מהותה של העיר ומהותה של הקהילה. אבן בוחן מרכזית היא אופן הקביעה של מקום שביתתו של האדם לעניין תחום שבת. מתי נחשבת העיר כולה למקום שביתתו ומתי מתכנס האדם בחזרה אל ביתו? על משמעויותיה וגבולותיה של האורבניות, לרגל סיום מסכת עירובין בדף היומי

לומדי הדף היומי מסיימים בימים אלו את מסכת עירובין. מסכת זו קשה מאוד ללמידה ועמוסה בפרטים ובפרטי פרטים של הלכות, עד שקשה לראות את היער מבעד לעצים ובוודאי קשה לראות את הנוף המרהיב העולה מבין השורות. אף על פי כן, ברגע הפרידה מהמסכת אני רוצה לנסות להאיר נקודה אחת שעלתה בזמן הלימוד, אשר דומני שטומנת בחובה מסר ערכי שחשוב לשמוע ולהפנים, במיוחד בימים אלו של מגפת הקורונה.

אחת ההלכות שתיקנו חכמים היא שאסור לאדם ללכת בשבת יותר מאלפיים אמה ממקום מושבו (בערך קילומטר). כלומר אם האדם נמצא בכניסת השבת במרכז מעגל, מותר לו ללכת בכל שטח המעגל שהרדיוס שלו הוא אלפיים אמה. (לומדי המסכת יודעים שאמירה זו אינה מדויקת, ומותר ללכת בכל שטח הריבוע החוסם את המעגל, אבל לא נרחיב את הדיון על כך).

בהקשר זה אמרו חכמים הלכה משמעותית לגבי הגדרת מרכז המעגל: אם האדם נמצא באמצע שטח פתוח, הרי שמרכז המעגל הוא המקום בו האדם נמצא (ארבע אמותיו) ומשם אנו מודדים את הרדיוס של אלפיים האמה. אולם אם האדם נמצא בתוך בית, הרי שהמדידה מתחילה מקירות הבית ולא ממקום הימצאו של האדם. ואם ביתו של האדם נמצא בתוך עיר, נקודת המדידה היא מגבולות העיר, מתוך הבנה שהעיר כולה נחשבת מקום הימצאו של האדם. כלומר, אנחנו תופסים את העיר כמו ארבע אמותיו של האדם.

בהלכה זו אפשר לראות אמירה ערכית הרואה את האדם לא כאינדיבידואל אלא כיצור חברתי. לאדם הבודד יש רק ארבע אמותיו, אך האדם הנמצא בתוך ביתו הוא מבצרו, מאוחד עם התחום הגיאוגרפי של הבית כולו. חדרי השינה, הסלון, המטבח ואפילו המחסן – כולם נחשבים מקומו של האדם. הצדדים השונים של האדם באים לידי ביטוי בחדרי הבית השונים, ועל כן כולם נחשבים "מקומו של האדם". הקביעה שכל ביתו של אדם הוא מקום שביתתו בשבת איננה מפתיעה כל כך, אך ההרחבה הנוספת מפתיעה הרבה יותר: ההלכה רואה את כל העיר של האדם כמזוהה עימו, ובכל מקום בעיר האדם נחשב במקומו. בין אם זה הרחוב שבו הוא גר ובין אם זו שכונה מרוחקת, הזדהות של האדם היא עם מכלול העיר כולו. הנאמנות של האדם היא לעירו, והוא מקבל אותה על הטוב ועל הרע שבה. העיר מאפיינת את חייו והיא מקום מושבו.

מן הכיוון השני ראוי לציין את גבולות ההרחבה של מקום השביתה. על אף התחושות הלאומיות הצפות באזרחי מדינה, ההלכה אינה נותנת מענה דומה ואינה קובעת שכל ארצו של האדם חשובה מקום מושבו. בכך מעצימה ההלכה דווקא את התחושות האורבניות בנפש האדם, מתוך ההנחה

ששכן קרוב מאפיין את חיי האדם יותר מאזרחים אחרים במדינה. האדם הוא חלק מהקהילה בה הוא חי.

אולם ההרחבה הזו איננה מוחלטת, ולא תמיד העיר נחשבת למקום מושבו של האדם. בשתי סוגיות קצרות מאתגרים האמוראים את הקביעה הזו ומזקקים את המשמעות שלה.

”אמר רב הונא: יושבי צריפין אין מודדין להן אלא מפתח בתיהן” (עירובין נה ע”ב). יושבי הצריפין הם אלו הגרים בסככות העשויות מענפים ואינם גרים בבתי אבן קבועים, ועל כן ביתם אינו בית קבע. במקרה כזה, אמנם הבית כולו נחשב מקום השביתה, אך אין הוא נחשב חלק מעיר. גם במקרה שיש ריכוז גבוה של צריפים כאלה, אין למקום מעמד של עיר ומדידת אלפיים האמה של כל אחד היא מגבולות הבית ולא מקצה העיר. דומה שהלכה זו קובעת שכדי שאדם ירגיש שהקהילה היא ביתו עליו לקבוע בה את ביתו במובן של בית קבע. כל עוד התושבים גרים בדירות ארעי, גם אם הם גרים באותם מבנים שנים רבות, האנשים אינם הופכים להיות קהילה, והמקום אינו הופך לעיר. הם נשארים דמויות בודדות שאין ביניהן דבק קהילתי.

במילים אחרות, קהילה דורשת יציבות, השקעה וסולידריות. בתי ארעי, קרוואנים שהיום כאן ומחר יכולים להילקח למקום אחר, אינם יוצרים עיר או קהילה. כדי ליצור את ההזדהות של אדם עם העיר שלו, על האדם לשבת במקום במבנה של המקום צריך להיות מורכב ממבני קבע. אמנם הגמרא מוסיפה ואומרת שדי במספר מצומצם של מבני קבע (“שלוש חצרות של שני בתיים”) כדי שהמקום יחשב עיר, אך כאשר אין שום מבנה של קבע – כל אדם לנפשו, ואת תחום השבת אין סופרים מקצה העיר אלא מביתו של כל אדם בנפרד. במידה מרובה, החוק העות'מני שעמד בבסיס המפעל הציוני של “חומה ומגדל” משדר מסר דומה. רק קהילה עם מבני קבע נחשבת קהילה הקבועה במקומה, ועל כן אין לעקור אותה.

האמורא רב הונא הוסיף עוד תנאי לכך שמקום ייהפך להיות עיר (עירובין סא ע”א). הוא פסק ש”עיר שיושבת על שפת הנחל”, אם יש על שפת הנהר חומה בגובה ארבע אמות (כשני מטרים) שתמנע נפילה של אנשים אל המים, העיר נחשבת עיר ומודדים את התחום שלה מקצה העיר, אך אם אין חומה על גדת הנהר, כיון שאנשי העיר מפחדים להסתובב בעיר מפחד הנחל – שמא יעלה על גדותיו וישטוף את העיר או שמא יפלו לתוך הנחל – לא מודדים מקצה העיר אלא כל אדם מודד מביתו. קביעה זו מוסיפה אמירה פסיכולוגית מה הופך אדם לבן העיר. לא די שהעיר תהיה מבוססת ובנויה בנייה של קבע; כדי שאדם יהיה חלק מהקהילה העיר צריכה לספק לו ביטחון אישי. אדם המפחד להסתובב במרחב הציבורי של המקום בו הוא גר, אינו יכול להיחשב חלק מהקהילה.

אך מעבר לאמירה הפסיכולוגית יש כאן גם אמירה ציבורית. יש להניח שהפרויקט של בניית חומה ליד הנחל אינו מפעל של אדם בודד אלא של כל אנשי העיר יחדיו. ואם כך בעצם האמירה היא כלפי הקהילה וההנהגה שלה: כדי שמקום ייחשב עיר או קהילה הם צריכים לטעת שורשים קבועים בתוך האדמה, ובין השאר לדאוג שהתושבים בעיר מרגישים שייכים ובטוחים ברחבי העיר. קהילה כזו נחשבת קהילה מאוחדת, וכל תושב יכול להתייחס לכל רחבי העיר כאל ביתו. אך אם הקהילה ארעית, או שאינה בטוחה, האדם המתגורר במקום שכזה מסתגר אל תוך ביתו מפחד ואינו מזדהה,

נפשית וגם הלכתית, עם שאר חלקי העיר.

בימים אלו אנו חווים את הדברים על בשרנו. העובדה שאנשים אינם זהירים דיים ואינם דואגים לביטחון של הסובבים אותם, גורמת לפירוד ולפירור המרקם הקהילתי. הסגרים החוזרים ונשנים הנובעים מכך שאנשים אינם מקפידים על הנהלים, יוצרים ריחוק בינינו לבין שכנינו והורסים את הקשר הקהילתי בינינו לבין שכנינו הקרובים. ככל שנחזיר את הביטחון האישי וכולנו נוכל להסתובב אחד ליד השני (עם מסכות וריחוק חברתי עד יעבור זעם) נוכל מהר יותר לחזור ללכידות חברתית, ושוב ניקרא קהילה או עיר.

#גמרא, דף יומי, מסכת עירובין, הדרן, תחום שבת, בית, קהילה, אורבניות